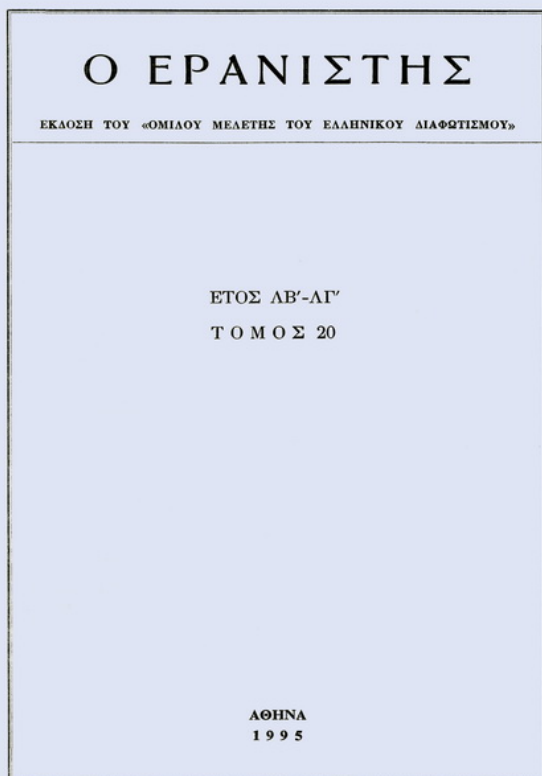

The Gleaner

Vol 20 (1995)

Οι πρώτοι δάσκαλοι της Σχολής Κοζάνης (Από τον Γεώργιο Κονταρή ως τον Ευγένιο Βούλγαρη)

Χ. Γ. Πατρινέλης

doi: [10.12681/er.234](https://doi.org/10.12681/er.234)

To cite this article:

Πατρινέλης Χ. Γ. (1995). Οι πρώτοι δάσκαλοι της Σχολής Κοζάνης (Από τον Γεώργιο Κονταρή ως τον Ευγένιο Βούλγαρη). *The Gleaner*, 20, 5–19. <https://doi.org/10.12681/er.234>

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΚΟΖΑΝΗΣ ('Από τὸν Γεώργιο Κονταρή ὡς τὸν Εὐγένιο Βούλγαρη)

ΜΟΝΑΔΙΚΗ ΠΗΓΗ γιὰ τὴν πρώτην ἱστορίαν τῆς Σχολῆς Κοζάνης ἦταν ὡς τώρα ἡ πολύτιμη διατριβὴ τοῦ λόγιου Κοζανίτη ἱερέα Χαρίσιου Μεγδάνη *Περὶ τῆς ἀρχῆς, προόδου καὶ τῆς νῦν καταστάσεως τῆς ἐν Κοζάνῃ Ἑλληνικῆς Σχολῆς καὶ τῶν ἐν αὐτῇ κατὰ καιροὺς χρηματισάντων διδασκάλων*...¹ Στὸ ἔργο του αὐτὸ ὁ Μεγδάνης, μετὰ ἀπὸ μιὰ σύντομην ἀναδρομὴν στὴν πρώτην ἱστορίαν τῆς Κοζάνης, βιογραφεῖ σὲ χωριστὰ παραγράφους τοὺς δασκάλους τῆς σχολῆς ἀπὸ τὴν ἱδρυσήν της (τὸ 1668, κατὰ τὸν Μεγδάνη) ὡς τὸ 1819. Καὶ γιὰ μὲν τοὺς δασκάλους τῆς ὕψιμης περιόδου εἶχε στὴ διάθεσίν του ἐπαρκεῖς ὁπωσδήποτε γραπτὰς πηγὰς καὶ ἀσφαλεῖς προφορικὰς μαρτυρίας ἢ καὶ προσωπικὴ γνῶσις τῶν πραγμάτων, γιὰ τοὺς παλαιότερους ὅμως δασκάλους τῆς σχολῆς (ὡς τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα περὶπου) στηρίχθηκε, φαίνεται, σὲ ἐπισφαλεῖς —ἐν μέρει τουλάχιστον— προφορικὰς παραδόσεις. Παρὰ ταῦτα ὁ Μεγδάνης δὲν δίστασε νὰ καθορίσῃ τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς θητείας τοῦ κάθε δασκάλου μὲ συγκεκριμένους χρονολογίαις, οἱ ὁποῖες ὅμως εἶναι λίγο ἢ πολὺ ἐσφαλμένες. Σκοπὸς τῆς μελέτης μου αὐτῆς εἶναι νὰ διορθωθοῦν ἢ πάντως νὰ προσδιοριστοῦν ἀκριβέστερα οἱ χρονολογίαι αὐτὰς καὶ νὰ προστεθοῦν βιογραφικὰ καὶ ἄλλαι εἰδήσεις γιὰ ὁρισμένους ἀπὸ τοὺς δασκάλους αὐτοὺς μὲ βάση ἀνέκδοτες ἢ δημοσιευμέναι μὲν ἀλλ' ἀνεκμετάλλευτοι ὡς σήμερον πηγές.

Ἦδη σὲ ἀνακοίνωσιν ποὺ παρουσίασα στὸ συνέδριον *Ἡ Κοζάνη καὶ ἡ περιότης* της (24-26 Σεπτεμβρίου 1993)² ἀποδείχθηκε, νομίζω πειστικὰ, ὅτι ὁ πρῶτος δάσκαλος τῆς Σχολῆς Κοζάνης Γεώργιος-Γρηγόριος Κονταρῆς δὲν μπορεῖ νὰ δίδαξε ἐκεῖ στὰ χρόνια 1668-1671 (ἢ 1672), ὅπως σημειώνει ὁ Χαρίσιος Μεγδάνης, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἀπὸ τὴν Ἰταλία, δηλαδὴ μετὰ τὸ 1675 ἢ καὶ μετὰ τὸ 1684, ἀλλὰ πάντως πρὶν ἀπὸ τὸ

1. Δημοσιευμένη (μᾶλλον στὴ Βιέννη) τὸ 1820 στὸ τεῦχος *Ἀγγελία*... βλ. Δ. Γκίνη-Β. Μέζα, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία*, 3, Ἀθήνα 1957, σ. 431, ἀρ. 1037.

2. Χ. Γ. Πατρινέλη, «Γεώργιος Κονταρῆς, λόγιος τοῦ ΙΖ' αἰῶνα ἀπὸ τὰ Σέρβια». Θὰ δημοσιευθῇ προσεχῶς στὰ Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου.

1690. Πρέπει επομένως να μετατεθῇ λίγα χρόνια αργότερα καὶ ἡ ἔδρυση τῆς Σχολῆς Κοζάνης, τὴν ὁποία ὁ Μεγδάνης θέτει στὸ 1668. Ἀντιστοίχως πρέπει νὰ μετατεθοῦν καὶ οἱ χρονίες τῆς θητείας τῶν διαδόχων τοῦ Κονταρῆ δασκάλων τῆς σχολῆς.

2. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς, ὁ Νεόφυτος, ἦταν σπουδαῖος ὄχι μόνο ὡς δάσκαλος, ἀλλὰ καὶ ὡς συγγραφέας καὶ λόγιος μὲ πολυσχιδὴ δραστηριότητα, ἄγνωστη ὡς σήμερα. Ὁ Χαρίσιος Μεγδάνης σημειώνει γι' αὐτόν: *Νεόφυτος ἱερομόναχος, 1678· Σερβιώτης τὴν πατρίδα... ἐστάθη εἰς αὐτὸ [τὸ σχολεῖο Κοζάνης] διδάσκαλος ἔτη δεκαεὶς [δηλ. ὡς τὸ 1694]· ἔπειτα παρητήθη διὰ τὸ γήρας καὶ ἡσύχαζε μὲ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἱεροκήρυκος...* Ἦτον δὲ ὁ ἀνὴρ κεκοσμημένος... μὲ παιδεῖαν διαφέρονσαν... περιπατητικὸς τὰ μαθήματα, καὶ μετὰ τὰ γραμματικὰ καὶ ποιητικὰ ἐδίδασκεν εἰς τοὺς μαθητάς του τὴν σειρὰν τῶν ἀριστοτελικῶν ἐπιστημονικῶν μαθημάτων κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Κορυσταλέως, καὶ ἐξόχως τοὺς ἐξήσκει εἰς τὴν ρητορικὴν...³ Τίποτα περισσότερο δὲν ἦταν γνωστὸ ὡς τώρα γιὰ τὸν Νεόφυτο. Μιὰ σειρά σημειωμάτων ὅμως —ἐκδεδομένων καὶ ἀνεκδότων⁴— σὲ κώδικες ποὺ ἀντέγραψε ἢ κατεῖχε ὁ Νεόφυτος μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν ἀκριβή του ταυτότητα καὶ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ παρακολουθήσουμε τὰ στάδια τῶν σπουδῶν του, τὶς μετακινήσεις του, καθὼς καὶ τὴ διδακτικὴ καὶ τὴ συγγραφικὴ του δραστηριότητα.

Τὸ σημαντικότερο ἀπὸ τὰ σημειώματα αὐτά, ὡς πρὸς τὴν ταυτότητα τοῦ Νεοφύτου καὶ τὴ θητεία του στὴ Σχολὴ Κοζάνης, φέρεται —ἀνεκδοτο ἀκόμη— στὸν κώδ. Ἰβήρων 619, φ. 330 (ὅπου τὸ τέλος τῆς Ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου Χαραλάμπου): *Ἄδει σοι ταῦτα ἐκ ψυχῆς, Χαράλαμπε, Νεόφυτος Χρηστόπουλος, Ἰβηρίτης θύτης τε ἁγῶς τε σχολάρχης τε Κοζάνης, ἀπὸ ἐν μηνὶ Φεβρουαρίῳ.* Ὁμοίᾳ σχεδὸν φραστικῇ διατύπωση ἔχει καὶ ἓνα ἄλλο —κακοαντιγραφμὲνο καὶ κακοεκδεδομένο— σημείωμα, ποὺ δὲν εἶχε προσεχθῇ ὡς τώρα, στὸν κώδ. Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης 32, φ. 24 (καὶ πάλι στὸ τέλος τῆς Ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου Χαραλάμπου): *Νεόφυτος*

3. Χαρίσιος Μεγδάνης, «Περὶ τῆς ἀρχῆς...», *Ἀγγελία*, σ. 47.

4. Στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος τῆς ἐκ νέου περιγραφῆς τῶν χειρογράφων τῆς μονῆς Ἰβήρων, ὁ λόγιος μοναχὸς Θεολόγος, βιβλιοθηκάριος τῆς μονῆς, ἔχει μεταγράψει τὰ ποικίλα σημειώματα τῶν κωδίκων ὑπ' ἀρ. 161-200 καὶ 324-729. Ἀπὸ τὴ συναγωγή αὕτη εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ θέσει ὑπόψη μου ὅσα κωδικογραφικά, κτητορικά ἢ ἄλλα σημειώματα σχετίζονται μὲ τὸν Νεόφυτο Χρηστόπουλο καὶ παραλείπονται ἢ δημοσιεύονται ἀτελῶς ἀπὸ τὸν Σπ. Λάμπρο. Ἐπίσης σημειώματα σὲ ἐντυπα τῆς μονῆς, ποὺ ἀνῆκαν ἄλλοτε στὸν Νεόφυτο. Τὸν εὐχαριστῶ θερμότατα.

ζηρησόπαλος, Ἰβηρίτης θύτης τε ἄζυξ τε σχολάρχης τε Κοζάνης· καὶ ἐν συ-
νεχείᾳ μὲ τὸ ἴδιο χέρι: Θεοῦ τὸ δόρον καὶ Νεοφύτου πόνος Ἰβηρίτου καὶ ὁ
γράφας ἐλάχιστος ἱερεὺς Νικόλαος. Καὶ στὸ φ. 9β: Τέλος 1723 πόνου ἐλα-
χίστου καμοῦ Νικολάου ἱερέος ἁμαρτωλοῦ.⁵ Εἶναι προφανές ὅτι ὁ ἡμιεγ-
γράμματος γραφέας Νικόλαος ἀντέγραφε ἀπὸ κώδικα γραμμένον ἀπὸ τὸν
σχολάρχη Κοζάνης Νεόφυτο Χρηστόπουλο, τοῦ ὁποῖου μετέφερε καὶ τὸ
κωδικογραφικὸ σημεῖωμα, δὲν μπόρεσε ὅμως νὰ διαβάσει σωστά τὸ ἐπώ-
νυμο τοῦ Νεοφύτου καὶ τὸ διαστρέβλωσε στὸ ἀκατανόητο ζηρησόπαλος. Ἡ
παρουσία τοῦ Νεοφύτου στὴν Κοζάνη τὸ 1710 μαρτυρεῖται ἀπὸ δύο ἀκόμη
σημειώματα. Στὸν κώδ. Ἰβήρων 606, ποὺ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του
περιέχει ἔργα τοῦ Νεοφύτου καὶ εἶναι αὐτόγραφος, περιλαμβάνεται καὶ
Διδαχὴ εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου, τῇ ς' Δεκεμβρίου ἐν τῇ χώρᾳ
Κοζάνη κατὰ τὸ ,αψί' τῷ σωτηρίῳ.⁶ καὶ στὸ φ. 23: ,αψί' Ἰαννουαρίου γ',
ἡμέρᾳ γ', εἰς Κοζάνην. † Προηγούμενος Νεόφυτος Ἰβηρίτης.

Ἀξιζεῖ ὅμως νὰ παρακολουθήσουμε τίς ἀλλεπάλληλες μετακινήσεις
τοῦ Νεοφύτου καὶ τίς ποικίλες δραστηριότητές του μὲ βάση τὰ πάμπολλα
κωδικογραφικά, κτητορικά καὶ ἄλλα σημειώματά του σὲ μιὰ σειρά τριάν-
τα καὶ πλέον κωδίκων, ἀλλὰ καὶ ἐντύπων βιβλίων τῆς μονῆς Ἰβήρων κυ-
ρίως. Ἔτσι, ὅχι μόνο θὰ καταστῇ εὐχερέστερο νὰ προσδιοριστῇ ὁ χρόνος
τῆς θητείας του στὴ Σχολὴ Κοζάνης, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναδειχθῇ ἡ πολυμέρεια
τῆς προσωπικότητάς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἀγνοημένου αὐτοῦ λογίου.

Ὁ Νεόφυτος Χρηστόπουλος καταγόταν, ὅπως δηλώνει ὁ ἴδιος, ἐκ τῆς
ἀριζήλου κωμοπόλεως Τυρνάβου,⁷ καὶ ὅχι ἀπὸ τὰ Σέρβια, ὅπως σημειώ-

5. Ἡ ἀνάγνωση τῶν σημειωμάτων ἐξ αὐτοψίας. Ὁ Ἀντ. Σιγάλας (Ἀπὸ τὴν
πνευματικὴν ζωὴν τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Μακεδονίας. Α'. Ἀρχεῖα καὶ βι-
βλιοθήκαι Ἀντικίης Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1939, σ. 19-20), ποὺ περιγράφει τὸν
κώδικα, ἐκδίδει τὰ σημειώματα ἐσφαλμένα σὲ ὀρισμένα σημεία. Ἐκτενὴ ἀναφορὰ
στὸν κώδικα καὶ δείγματα γραφῆς τοῦ Νικολάου βλ. στοῦ Δημ. Ζ. Σοφικοῦ, «Ὁ
ἅγιος Νικόλαος ὁ Νέος τῆς Βουνένης», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά* 2 (1986) 82-
83 καὶ πίνакες ς'-ζ'.

6. Σπ. Λάμπρου, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐλ-
ληνικῶν κωδίκων*, 2, Κανταβριγία 1900, σ. 184. Στὸ ἔργο αὐτό, καὶ στὸν οἰκεῖο κατὰ
περίπτωση τόπο, βλ. καὶ τίς περιγραφὰς τῶν ἀγιορειτικῶν κωδίκων ποὺ μνημονεύ-
ονται ἐφεξῆς.

7. Βλ. τὸ ἐκτενὲς σημείωμα τοῦ Νεοφύτου (21 Ἀπριλίου 1707) ποὺ ἔχει ἐκδο-
θῇ ἐπανειλημμένα: ἀπὸ τὸν Σπ. Λάμπρο, *Νέος Ἑλληνομνήμων* 2 (1905) 86-87· πρβλ.
καὶ σ. 51-61· ἀπὸ τὸν Ν. Α. Βέη, *Βυζαντις* 1 (1909) 236 ιζ'-κγ' καὶ 261-263, καὶ
ἀπὸ τὸν ἴδιο, *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων*, 1 (Μονῆς Μεταμορφώσεως), Ἀθήνα
1967, σ. 365-367, 662· πρβλ. Δημ. Ζ. Σοφικοῦ, *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων*, 3.

νει ο Μεγδάνης. Για πρώτη φορά άπαντᾷ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1691, ὅταν ἀντιγράφει μέρος τοῦ κώδ. Ἰβήρων 521. Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1692 μαρτυρεῖται ὡς ἱεροδιάκονος (κώδ. Ἰβήρων 531) καὶ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1698 ὡς ἱερομόναχος (κώδ. Ἰβήρων 251). Πρέπει λοιπὸν νὰ ἦταν τότε τριάντα ἐτῶν τουλάχιστον. Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1699 άπαντᾷ ὡς ἱερομόναχος Ἰβηρίτης (κώδ. Ἰβήρων 247). Μεταξὺ τοῦ 1697 καὶ τοῦ 1704 τουλάχιστον μαθήτευε στὴ νεοσύστατη τότε Σχολὴ Τιρνάβου, κοντὰ στοὺς γνωστούς δασκάλους Μάρκο Πορφυρόπουλο τὸν Κύπριο (ὡς τὸ 1700)⁸ καὶ Ἀναστάσιο Παπαβασι-

Τὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς Ἀγίου Στεφάνου, Ἀθήνα 1986, σ. 160, καὶ τοῦ ἰδίου, Ὁ ὁσιος Ἀθανάσιος ὁ Μετεωρίτης. Βίος, ἀκολουθία, συναξάρια, Μετέωρα 1990, σ. 76-83.

8. Ὁ Πορφυρόπουλος μαρτυρεῖται ὡς δάσκαλος στὸν Τίρναβο τὸν Ἰούνιο τοῦ 1699 (κώδ. Ἰβήρων 247), ἀλλὰ πιθανῶς βρισκόταν ἐκεῖ ἐνωρίτερα, ἀφοῦ ἡ σχολὴ τοῦ Τιρνάβου φαίνεται ὅτι λειτουργοῦσε ἀπὸ τὸ 1697 (κώδ. Ἰβήρων 251). Τὸν διαδέχθηκε ὁ Ἀναστάσιος Παπαβασιλόπουλος τὸ 1700 (βλ. ἐπομένη σημ.). Τὸ 1702 ὁ Πορφυρόπουλος ἦταν ἤδη δάσκαλος στὴ σχολὴ τοῦ Βουκουρεστίου· βλ. A. Camariano-Cioran, *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leur professeurs*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 373 κέ. Ἄς προστεθῇ ἐδῶ ἐπ' εὐκαιρία ὅτι στὸν Τίρναβο, Θερινὴ ἔδρα τῶν μητροπολιτῶν Λαρίσης, εἶχαν λειτουργήσει καὶ στὸ παρελθὸν σχολεῖα, μᾶλλον ἐφῆμερα. Συγκεκριμένα, ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος μαρτυρεῖ ὅτι ὁ κακὸς τρόπος μὲν ἀλλὰ καὶ λογιότατος μαθητῆς τοῦ Εὐγένιου Γιαννούλη Ἀναστάσιος Παντοδύναμος πρῶτον μὲν εἰς Τύρναβον, κῶμην μεγίστην τῆς Θεσσαλίας, παραγενόμενος ἐσχολάσκει ἐπὶ χρόνους τινάς (βλ. Σπ. Λάμπρου, «Βίος Εὐγενίου Ἰωαννουλίου τοῦ Αἰτωλοῦ ὑπὸ Ἀναστασίου Γορδίου», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 4, 1907, 60). Ἡ διδασκαλία τοῦ Παντοδύναμου στὸν Τίρναβο πρέπει νὰ τεθῇ λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ θητεία του ὡς δασκάλου στὴν Πατριαρχικὴ Σχολὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως: 1662-1665, κατὰ τὸν Τ. Γριτσόπουλο (*Πατριαρχικὴ Μεγάλὴ τοῦ Γένους Σχολή*, τόμ. 1, Ἀθήνα 1966, σ. 208). Τὸ 1678 (2 Ὀκτωβρίου) ὁ ἄγνωστος ἕως πρόσφατα λόγιος Ἀθανάσιος Λιοντάρης δηλώνει σὲ ἐπιστολὴ του ὅτι τὴν ἐν τῷ Τονρνάβῳ τοῦ νέου φροντιστηρίου ἐπιστάσιαν, διὰ μεσιτείας τοῦ πανιερωτάτου ἡμῶν δεσπότη (μεσιτεύοντος οὐκ ὀλίγως καὶ τοῦ λογιωτάτου ἀρχidiaκόνου) ἐνεχειρίσθημεν (βλ. Δῆμητρας Χατζημάνου, «Ὁ λόγιος καὶ διδάσκαλος Ἀθανάσιος Λιοντάρης καὶ ἡ ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία του», *Τρικαλινὰ* 13, 1993, σ. 87). Δεσπότης Λαρίσης ἦταν τότε ὁ Ἰάκωβος (1674-1679), μετέπειτα πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ μνημονεύμενος ἀρχidiaκόνος ἦταν ὁ κατόπιν Ἰωαννίνων Κλήμης (1680-1714). Ὁ Λιοντάρης μαρτυρεῖται στὸν Τίρναβο ὡς τὸν Μάιο τοῦ 1679. Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1681 βρισκόταν ἤδη στὰ Ἰωάννινα (Χατζημάνου, ὁ.π., σ. 71-72). Φαίνεται ὅτι μετὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Ἰακώβου ὡς οἰκουμενικοῦ πατριάρχου τὸ 1679 καὶ τοῦ Κλήμη ὡς μητροπολίτη Ἰωνίνων τὸ 1680 ἡ σχολὴ ἐκλείσει καὶ ὁ Λιοντάρης ἀκολούθησε τὸν φίλο του Κλήμη στὰ Ἰωάννινα, ὅπου μαρτυρεῖται ὡς τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1682 (αὐτόθι, σ. 99-102). Γιά τὴν ἴδρυσή τῆς νέας σχολῆς Τιρνάβου ἀπὸ τὸν Παρθένιο Λαρίσης (1688-1720) βλ. καὶ Μ. Παρανίκα, *Σχεδιάσμα...*, Κωνσταντινούπολη 1867, σ. 82. Γιά τὶς φιλεκαπιδευτικὲς πρωτοβουλίες τοῦ Παρθενίου βλ. παρακάτω (καὶ σημ. 12 καὶ 13).

λόπουλο (1700-1704 ή 1705),⁹ όπως συνάγεται από μακρά σημειώματα στους κώδικες που άντεγραψε κατά την εποχή αυτή (βλ., κατά χρονολογική σειρά γραφής των, τους κώδ. Ίβήρων 251, 247, 245, 244, 112, 243, 234, που περιέχουν σχεδόν αποκλειστικά ύπομνήματα σε άριστοτελικά έργα, έγχειρίδια ρητορικής, γραμματικής κλπ.). Τόν Οκτώβριο του 1705 ο Νεόφυτος βρισκόταν στη Λάρισα, αλλά τόν Νοέμβριο του ίδιου έτους και πάλι στόν Τίρναβο (κώδ. Ίβήρων 234). Στόν Τίρναβο επίσης μαρτυρείται τόν Άπρίλιο και τόν Αύγουστο του 1707 (κώδ. Μεταμορφώσεως Μετεώρων 354¹⁰ και Ίβήρων 234). Κατόπιν επέστρεψε, φαίνεται, ο Νεόφυτος στο "Άγιον Όρος, γιατί ενώ μέχρι τότε φέρεται άπλως ως ιερομόναχος Ίβηρίτης, από τόν Ίανουάριο του 1710 και έξής υπογράφει συχνά ως ιερομόναχος και προηγούμενος Ίβηρίτης.¹¹ Έπειδή δέ ή θητεία τών προηγούμενων στα ιδιόρρυθμα μοναστήρια ήταν έτήσια, πρέπει νά υποθέσουμε ότι ο Νεόφυτος έμεινε στο "Άγιον Όρος ένα τουλάχιστον χρόνο. Όχι όμως πολύ περισσότερο, αφού, όπως σημειώθηκε παραπάνω, στις 3 Ίανουαρίου 1710 ήταν ήδη έγκατεστημένος στην Κοζάνη ως σχολάρχης και ιεροκήρυκας. Άλλά και πάλι όχι για πολύ, γιατί τό 1711 ή στις άρχές του 1712 ό τότε μητροπολίτης Λαρίσης Παρθένιος (1688-1720)¹² έδρουσε στα Τρίκαλα σχολείο και μετεκάλεσε, φαίνεται, εκεί τόν Νεόφυτο ως δάσκαλο. Σε λόγο του ό Νεόφυτος έγκωμιάζει τόν λόγιο ιεράρχη, όπου θεοσόφως και πνευματοκινήτως εις τάς θεοφρονηήτους ημέρας της άοχιερωσύνης του έσύστησε σχολείον έλληνικών μαθημάτων εις μόν τήν περίφημον πολιτείαν Τυρνάβου πρό χρόνων ίκανών, νυν δέ και εις τήν θαυμαστήν και περιλάλητον πολιτείαν και μητρόπολιν Τρικάλων έσύστησεν όχι μόνον έλλη-

9. Ό Άναστάσιος Παπαβασιλόπουλος (ή Παπα-Βασιλείου) έδίδασκε φιλοσοφία και ρητορική στη σχολή του Τυρνάβου από τό 1700 (βλ. χρονολογημένες έπιστολές του στού Εύλ. Κουρίλα, «Άναστάσιος Ιερεύς Παπαβασιλόπουλος Ίωαννίτης και ή άνέκδοτος έλληλογραφία του», *Ηπειρωτική Έστία* 3 (1954) 765 κέ., ειδικότερα σ. 776, 4 (1955) 333 κέ. σε πολλές συνέχειες). Ό Παπαβασιλόπουλος μαρτυρείται στόν Τίρναβο ως τόν Ίανουάριο του 1704 (αυτόθι, σ. 775), πιθανότατα όμως ή διδασκαλία του παραιτήθηκε ως τό 1705 (κώδ. Ίβήρων 234). Τόν Σεπτέμβριο του 1707 πάντως είχε ήδη έπιστρέψει στα Ίωάννινα (βλ. Κ. Θ. Κυριακόπουλου, *Μελέτιος (Μήτρος) Άθηνών, ό Γεωγράφος, 1661-1714*, Αθήνα 1990, σ. 363-364).

10. Ν. Α. Βέης, *ό.π.*, σ. 366.

11. Βλ. τό σημείωμα της 3ης Ίανουαρίου 1710, που παρατέθηκε παραπάνω.

12. Για τόν Παρθένιο και τό σχολείο τών Τρικάλων βλ. Έλένης Άγγελομάτη-Τσουγκράκη, «Συμβολή στην ιστορία της οικονομικής, κοινωνικής και εκπαιδευτικής ζωής της Λάρισας κατά την Τουρκοκρατία», *Μεσαιωνικά και Νέα Έλληνικά* 3 (1990) 280, 293-296.

νικῶν μαθημάτων, ἀλλὰ καὶ μουσικῶν ᾠσμάτων καὶ τερετισμάτων, με συνδιάσκεψιν καὶ συνθέλῃσιν τῶν ἐντιμωτάτων κληρικῶν καὶ ἀρχόντων.¹³ Ὁ ἐγκωμιαστικὸς αὐτὸς λόγος πρὸς Παρθένιον Λαρίσης εἶναι ἀχρονολόγητος, ἀλλὰ πάντως τὴν 25ῃ Μαρτίου 1712 μαρτυρεῖται ἡδὲ ἐν Τρίκκῃ ὁ διδάσκαλος τῆς ἐν Τρίκκῃ σχολῆς Νεόφυτος.¹⁴ Ὅπως στὴν Κοζάνη, ἔτσι καὶ ἐδῶ ὁ Νεόφυτος συνδύασε τὰ διδακτικὰ τοῦ καθήκοντα με τὸ ἔργο τοῦ

13. Μ. Ι. Γεδεών, *Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ πενήτων*, Ἀθήνα 1939, σ. 190-191, ὅπου ὅμως τὸ παρατιθέμενο ἀπόσπασμα ἀποδίδεται στὸν Νεόφυτο Χρηστόπουλο «τὸν ἐξ Ἰωαννίνων». Γιά τὴ σύγχυση τοῦ Νεοφύτου πρὸς ἄλλον ὁμώνυμό του Ἰωαννίτη βλ. παρακάτω σημ. 19.

14. Ἔτσι ὑπογράφει σὲ ἐπιστολὴ (χρονολογημένη τὸ «αὐβί», Μαρτίου κε') πρὸς κάποιον μουσικολογιώτατον Μάρκο (βλ. Ἀγ. Τσελίκι, *Τὰ βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ χειρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης Χίου «Ὁ Κοραΐς»*, Ἀθήνα 1984 (ἀνατύπωση ἀπὸ τὰ Χιακὰ Χρονικά), σ. 37, κώδ. 16, ποὺ περιέχει πάμπολλες ἐπιστολὰς λογίων τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνα κυρίως). Ἀς προστεθῇ ὅμως ἐδῶ ὅτι τὴν ἴδια ἐποχὴ ζῇ στὰ Τρίκαλα καὶ κάποιος ἄλλος λόγιος, ὀνόματι Νεόφυτος Κορφαλῶνης, ἱερεὺς Κρής. Συγκεκριμένα, στὸν ἀγιορειτικὸ κώδικα τῆς Λαύρας Μ 100 (ποὺ ἀποτελεῖ συναγωγὴ ἐπιστολῶν διαφόρων λογίων κλπ. πρὸς τὸν μητροπολίτη πρῶν Ἀρτῆς Νεόφυτο Μαυρομάτη) περιέχονται καὶ τρεῖς ἐπιστολὰς τοῦ Νεοφύτου Κορφαλῶνη ἐκ Τρίκκης (φφ. 14-17). Στὴν πρώτη, χρονολογημένη τὴν 1ῃ Ἰουνίου 1712, ὁ Νεόφυτος Κορφαλῶνης γράφει μεταξὺ ἄλλων ὅτι ... διαμένω τό γε νῦν ἔχον ἐν οἷς ἐργάζομαι συμβιβασμὸς μεταξὺ ἐμοῦ τε καὶ τῶν Τρικκαίων, ἔστ' ἂν ὁ τοῦ χρόνου ἐνιαύσιος κίνλος ἀποπερατωθῇ. Εἶναι προφανές ὅτι μετὰ τὴ φράση αὐτὴ ὑποδηλώνεται κάποια ἐτήσια σύμβαση τοῦ Κορφαλῶνη με τοὺς Τρικκαίους, ἀλλὰ εἶναι ἄδηλο τὸ περιεχόμενό της. Ἐπρόκειτο γιὰ ἀνάθεση διδασκαλίας στὸ σχολεῖο τῶν Τρικαλῶν; Πιθανῶς. Στὴν περίπτωσή αὐτὴ ὁ διδάσκαλος Νεόφυτος τῆς ἐπιστολῆς τοῦ 1712 στὸν χιακὸ κώδικα εἶναι ἐνδεχομένως ὁ Κορφαλῶνης καὶ ὄχι ὁ Νεόφυτος Χρηστόπουλος. Ὡς διδάσκαλος Τρίκκης πάντως σημειώνει τὸν Νεόφυτο Κορφαλῶνη ὁ Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης («Νεόφυτος Μαυρομάτης», *Ρωμανὸς ὁ Μελωδός*, 1932-33, σ. 167) καὶ ὁ ἐκ τοῦ Εὐστρατιάδῃ ἀντλῶν Τρ. Εὐαγγελίδης (*Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίᾳ*, τόμ. 1, σ. 229). Γιά τὰ ὁλοκληρωθῶν τὰ περὶ Κορφαλῶνη —ἀγνώστου ἕως τώρα ἀπὸ ἄλλη πηγὴ— ἄς προστεθῇ ἀκόμη ὅτι ἀπὸ τῆς δεύτερης ἐπιστολῆς τοῦ πρὸς Νεόφυτο Μαυρομάτη, ἐκ Τρίκκης καὶ αὐτῇ, χρονολογημένη τὴν 27ῃ Ἰανουαρίου 1717, συνάγεται ὅτι ὁ Νεόφυτος Κορφαλῶνης εἶχε ἔλθει στὰ Τρίκαλα (πρὶν ἀπὸ τὸν Ἰούνιο 1712) ἀπὸ τὴν Καστοριά, ὅπου εἶχε μαθητεύσει κοντὰ στὸν κύριον Μεθόδιον (προφανῶς τὸν Ἀνθρακίτη), μετὰ τὸν ὅποιον ὁ Νεόφυτος Μαυρομάτης συνδεόταν μετὰ ἀκραν φιλίαν. Ὁ Μεθόδιος Ἀνθρακίτης μάλιστα εἶχε ἐμπιστευθῇ στὸν Κορφαλῶνη κάποιον ἀνιψιὸ τοῦ Νεοφύτου Μαυρομάτη ὀνόματι Φραγκίσκο γιὰ νὰ τοῦ διδάξῃ τὴ λατινικὴ. Ἡ τρίτη ἐπιστολὴ τοῦ Κορφαλῶνη πρὸς τὸν Νεόφυτο Μαυρομάτη φέρει τὴν ἀτελὴ χρονολογικὴ ἑνδείξη: Μοινημιώνος γ' ἱσταμένου, δηλ. 3 Μαρτίου. Πρέπει ὅμως ἀδιστάκτως νὰ χρονολογηθῇ στὸ 1717, ἀφοῦ ἡ αἰτία γιὰ τὴν ὁποία γράφτηκε ἦταν ἴδια μετὰ ἐκείνη τῆς δεύτερης ἐπιστολῆς (ἀπὸ 27 Ἰανουαρίου 1717), δηλ. ἡ ἀδημονία τοῦ Νεοφύτου Κορφαλῶνη νὰ ἀπολυθῇ ἐκ τοῦ δεσμοτηρίου, ὅπου ἐκρατεῖτο, ἡγωνιστο γιὰ ποῦ λόγῳ.

ιεροκήρυκα. Στὸν κώδ. Ἰβήρων 350, ποὺ περιέχει ποικίλα κείμενα τοῦ Νεοφύτου, περιέχεται καί: Ἐν Νοεμβρίου ἡ τῶν Ἀρχαγγέλων Διδαχὴ γεγονυῖα εἰς Τρίκκην κατὰ τὸ ,αψιὰ', ἡμέρα δ', ἐν τῇ μητροπόλει. Ἐπίσης στὸν κώδ. Ξενοφώντος 538, σ. 745 κέ. Διδαχὴ εἰς τὸν θεῖον καὶ φορικτὸν νιπτῆρα, συλλεχθεῖσα σὺν μόχθῳ παρὰ τοῦ κὺρ Νεοφύτου εἰς Τρίκκην, ἦτοι τὰ Τρίκαλα, ἐν ἔτει ,αψιβ' ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ κὺρ Παρθενίου Λαρίσης.¹⁵

Στὸν κώδ. Ἰβήρων 619 περιέχονται αὐτόγραφες διδαχὲς τοῦ Νεοφύτου, ποὺ ἐκφωνήθηκαν κατὰ διαφόρους περιστάσεις στὴ Λάρισα μετὰ τὸ Μαρτίου 1715 καὶ Νοεμβρίου 1718.¹⁶ Στὸ σωζόμενο στὴ βιβλιοθήκῃ τῆς μονῆς Ἰβήρων *Συνταγμάτιον περὶ ὁφφικίων* (Τεργόβιστο 1715) τοῦ Χρυσάνθου Νοταῤῥ ὑπάρχει τὸ ἐξῆς —ἀνέκδοτο ὡς τώρα— σημείωμα: Ἐλαβον τοῦτο δωρεὰν παρὰ τοῦ μακαριωτάτου καὶ σοφωτάτου πατριάρχου Ἱεροσολύμων κὺρ Χρυσάνθου, ὅτε κατῆλθεν εἰς τὴν ἡμετέραν Ἑλλάδα κατὰ τὸ ,αψις' ἔτος τὸ σωτήριον ἐν μηνὶ Ὀκτωβρίῳ ια'. Νεόφυτος προηγούμενος τῶν Ἰβήρων... ἐξῆλθε δὲ τῆς Λαρίσης ὁ μακαριώτατος τῇ γγ' Νοεμβρίου, ἡμέρα Παρασκευῇ πρωί, ἐλευσόμενος εἰς Ἀμπελάκια.

Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1719 ὁ Νεόφυτος εἶχε ἤδη ἐπιστρέψει στὴ μονὴ Ἰβήρων, ὅπως συνάγεται ἀπὸ σημείωμα τοῦ κώδ. Ξηροποτάμου 293, φ. 162: Τὸ παρὸν Τριώδιον καὶ Πεντηκοστάριον ἐγράφη διὰ χειρὸς καμοῦ

15. Α. Πολίτη - Μ. Ι. Μανούσκα, *Συμπληρωματικοὶ κατάλογοι χειρογράφων Ἀγίου Ὄρους*, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 221. Ὅτι ὁ κὺρ Νεόφυτος τοῦ σημειώματος ἦταν ὁ Χρηστόπουλος δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ἀφοῦ ἡ ἀμέσως προηγούμενη στὸν κώδικα διδαχὴ ἐπιγράφεται: *Νεοφύτου προηγούμενου Ἱβηρίτου, τῇ Κυριακῇ ε' τοῦ Λονκά*.

16. Κατὰ τὴν περιγραφὴ τοῦ κώδικα στὸν Κατάλογο τοῦ Σπ. Λάμπρου (τόμ. 2, σ. 186-87) παραλείπονται τὰ σημειώματα, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Νεόφυτος προσδιόριζε τὸν τόπο καὶ τὸν χρόνο ἐκφωνήσεως τῆς κάθε διδαχῆς. Ἀξίζει νὰ παρατεθῇ ἐδῶ τὸ ἐκτενέστερο ἀπὸ τὰ σημειώματα αὐτὰ (φ. 178β), κατ' ἀντιγραφὴν τοῦ Ἱβηρίτη γέροντα Θεολόγου (βλ. παραπάνω, σημ. 4): Τῷ ,αψιε' τῷ σωτηρίῳ, Μαΐου κέ', ἡμέρα Σαββάτῳ, ἐν Λαρίσῃ, παρόντος τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης κὺρ Παρθενίου καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Φαρσάλων κὺρ Φιλοθέου καὶ συνδρομῆς ἱκανῆς τοῦ λαοῦ ἐσεχέδιασαι δὲ οὕτως ἀπλοϊκῶς καὶ ἐν συνόψει παρ' ἐμοῦ Νεοφύτου προηγούμενου Ἱβηρίτου. Τῇ διδαχῇ τοῦ Νεοφύτου, ποὺ ἐκφωνήθηκε τὴν 20ῃ Μαΐου 1717 εἶχε ὑπόψην του καὶ ὁ Μ. Γεδεὼν (*Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες*, Ἀθήνα 1936-39, σ. 237), ὁ ὁποῖος ὁμῶς ὑποθέτει ὅτι ἐκφωνήθηκε στὰ Τρίκαλα, ἔδρα τότε τῆς μητροπόλεως Λαρίσης. Στὸν κώδ. Ἰβήρων 619 ὡστόσο δηλώνεται ρητὰ (φ. 182) ὅτι ἐκφωνήθηκε ἐν τῷ ,αψιζ', Μαΐου κ', εἰς Λάρισαν. Φαίνεται ὅτι ὁ Γεδεὼν εἶχε ὑπόψην του ἄλλον κώδικα, τὸν ὁποῖο δὲν δηλώνει. Ἀρκεῖται μόνο νὰ ὑποσημειώσει ὅτι: «Περὶ Χρηστοπούλου θὰ γράψω κατ' ἑκτασιν ἄλλοτε, ὅτε καὶ τὰς πηγὰς ἐξ ὧν ἠρύσθην θὰ μάθῃ ὁ ἀναγνώστης»!

τοῦ εὐτελοῦς *Καλλινίκου μοναχοῦ* διὰ ἐξόδου τοῦ παροσιωτάτου κυρίου κυρίου *Νεοφύτου ἐκ τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων*, ἐπὶ ἔτος *αψιθ' ἐν μηνὶ Δεκεμβρίου κ'.*¹⁷ Σὲ κάποια περίοδο τῆς ζωῆς του, πιθανῶς τὸ 1720, ὁ Νεόφυτος ταξίδεψε στὴν Κωνσταντινούπολη (κώδ. Ἰβήρων 650). Ἀπὸ τὴν Πόλη, φαίνεται, κατευθύνθηκε στὸ Βουκουρέστι, προσκαλεσμένος ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Νικόλαο Μαυροκορδάτο (1715-1716, 1719-1730), γιὰ νὰ ἀναλάβει τὴν ἐκπαίδευσή τῶν νεαρῶν τότε Κωνσταντίνου (1711-1769) καὶ Ἰωάννη (1712-1747) Μαυροκορδάτου. Ὡς διδάσκαλος τῶν *μπεϊζαντέδων* —προφανῶς στὸ Βουκουρέστι— μαρτυρεῖται τὸν Μάρτιο τοῦ 1721.¹⁸ Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ τελευταία χρονικὰ μνεία τοῦ Νεοφύτου Χρηστοπούλου. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἐπέστρεψε στὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ πέθανε στὴ μονὴ Ἰβήρων, στὴν ὁποία ἄφησε τὴν ἀξιόλογη βιβλιοθήκη του, μὲ χειρόγραφα καὶ ἔντυπα βιβλία, ποὺ σώζονται ἕως σήμερα.¹⁹

Ἔργα τοῦ Νεοφύτου, ὅλα σχεδὸν ἀνέκδοτα, εἶναι τὰ ἐξῆς:

α' — Διδαχὲς (κώδ. Ἰβήρων 350, 606, 619, 650, Ξενοφ. 538).²⁰

β' — Κανόνες στὴ Θεοτόκο Πορτατίσσαι (κώδ. Ἰβήρων 411, 619, 650) καὶ στὰ Χριστούγεννα (κώδ. Ἰβήρων 650).

17. Σωτ. Καδῆ, «Σημειώματα χειρογράφων τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους, Μονὴ Ξηροποτάμου», *Βυζαντινά* 14 (1988) 358.

18. Στὸ ἀντίτυπο τῆς μονῆς Ἰβήρων τοῦ *Περὶ καθηκόντων* (Βουκουρέστι 1719) ἔργου τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου φέρεται ἡ σημείωση: *Εἴληφα προῖκα τὸ παρὸν τῷ ἐκλαμπροτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ αὐθέντῃ καὶ ἡγεμόνι Ἰωάννῃ Νικολάῳ Ἀλεξάνδρου, βοεβόδα πάσης Οὐγγροβλαχίας, τῷ ἐμῷ μετὰ Θεὸν εὐεργέτῃ, τῷ ἁρκά Μαρτίου ιδ', ἡμέρᾳ δευτέρᾳ. Νεόφυτος προηγούμενος Ἰβηρίτης καὶ διδάσκαλος τῶν μπεϊζαντέδων.* Παρόμοια σημείωση, μὲ τὴν ἴδια χρονολογία, ὑπάρχει καὶ στὸ ἐπίσης ἱβηριτικὸ ἀντίτυπο τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου *Ἱερὰ Ἱστορία*, ἣτοι τὰ *Ἰουδαϊκά* (Βουκουρέστι 1716). Ἕνας ἄλλος γιὸς τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου —ἀπὸ προηγούμενο γάμο του—, ὁ Σκαρλάτος (1701-1726), ἦταν τότε ὅχι μόνο πολὺ μεγάλος στὴν ἡλικία γιὰ νὰ συνδιδάσκεται μὲ τοὺς δύο δεκάχρονους ἀδελφούς του, ἀλλὰ καὶ πολὺ προχωρημένος στὶς σπουδές του, ἀφοῦ ἤδη τὸ 1716 ὁ Χρυσάνθος Νοταρὰς δημοσιεύει τὴ γνωστὴ *Εἰσαγωγή εἰς τὰ γεωγραφικὰ καὶ σφαιρικὰ...* ἀξιώσει τοῦ ἐκλαμπροτάτου καὶ περιβλέπτου κυρίου Σκαρλάτου Μαυροκορδάτου... βλ. E. Legrand, *Généalogie des Maurocordato*, Παρίσι 1900, σ. 15 ἀρ. 24, σ. 16 ἀρ. 28, σ. 18, ἀρ. 29.

19. Δὲν πρέπει νὰ συγχέεται ὁ Νεόφυτος Χρηστόπουλος μὲ ἕνα ἐπίσης ἱερομόναχο καὶ προηγούμενο Ἰβηρίτη Νεόφυτο, ποὺ καταγόταν ὅμως ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα καὶ ζοῦσε μετὰ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰ. καὶ ὡς τὸ 1800 τουλάχιστον (βλ. κώδ. Ξηροπ. 256 καὶ Γεδεών, ὁ.π., σ. 354).

20. Στὸν κώδ. Ἰβήρων 521, γραμμένο κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τὸν Νεόφυτο, περιέχονται (φφ. 261-263β) καὶ δύο διδαχὲς ἀνεπίγραφες (α' — Ἄρχ. Ὁ Θεὸς ἐκεῖνος..., β' — Ἄρχ. Ἕνας ἄνθρωπος εἶχε...). Πρόκειται πιθανώτατα γιὰ κείμενα τοῦ Νεοφύτου.

γ' — Θρηνηψδιά εις τὸν θάνατον τοῦ ἀρχidiaκόνου Ἰακώβου τοῦ Κυπρίου²¹ (κώδ. Ἰβήρων 650).

δ' — Στίχοι ἐγκωμιαστικοὶ στὸν δάσκαλό του Ἀναστάσιο Παπαβασιλόπουλο (κώδ. Ἰβήρων 91 καὶ 110).^{21α}

ε' — Ἐπιστολὲς στὸν δάσκαλό του Μάρκο Πορφυρόπουλο (κώδ. Ἰβήρων 350 καὶ Χίου 16).²²

ζ' — Βίος τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου τοῦ Μετεωρίτη, μεταφρασμένος ἀπὸ

21. Ὁ Ἰάκωβος ὁ Κύπριος ἐμφανίζεται στὸν Τίρναβο ταυτόχρονα μὲ τὸν ἐπίσης Κύπριο Μάρκο Πορφυρόπουλο (βλ. σημ. 8). Πιθανῶς ἤλθαν μαζί στὴ Θεσσαλία. Ἦταν κι αὐτὸς μαθητὴς τοῦ Ἀναστασίου Παπαβασιλόπουλου καὶ ἐγκωμίασε τὸν δάσκαλό του καὶ τὸ βιβλίο του *Λευχειμονοῦσα Ρητορική* μὲ ἐπιγράμματα (βλ. Ι. Συκουτρῆ, «Ἰάκωβος ὁ Κύπριος», *Κυπριακὰ Χρονικά* 1 (1923) 309-311, καὶ Κουρίλα, *δ.π.*, τόμ. 3 (1954) 1149, τόμ. 4 (1955) 633, 745-46). Ὁ Παπαβασιλόπουλος σὲ ἐπιστολὴ του (Τίρναβος, 20 Ἰανουαρίου 1701) ἀναφέρεται ἐπαινετικὰ σὲ αὐτόν: ὁ σὺν ἐμοὶ τὸν βίον διαμετρῶν κὺρ Ἰάκωβος, ὁ ἐν ἱεροδιακόνοις ἐλλόγιμος καὶ τοῖς τῶν σπουδαίων ἐγκρίτοις συναμιλλώμενος (Κουρίλας, *δ.π.*, σ. 776). Αὐτόθι, σ. 773-774, ἐπιστολὴ τοῦ Παπαβασιλόπουλου πρὸς αὐτόν καὶ ἀπαντητικὴ τοῦ Ἰακώβου *Λαρίσσηθεν* (ἀχρόνιστες). Ἀλληλογραφία τοῦ Ἰακώβου μὲ τὸν Παπαβασιλόπουλο καὶ τὸν Πορφυρόπουλο διασώζει καὶ ὁ κώδ. Μηλεῶν 73, φφ. 46-53: Ἀναστάσιος Ἰακώβω (11 Ἰανουαρίου 1703), Ἀναστάσιος Ἰακώβω ἀρχidiaκόνω Λαρίσσης (24 Φεβρουαρίου 1705), Ἰάκωβος Κύπριος Ἀναστασίω (ἀχρόνιστη), Μάρκος (Πορφυρόπουλος) Ἰακώβω (1712)· βλ. Αθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, «Κατάλογος τῶν ἑλλην. χειρογράφων τῆς ἐν Μηλέαις βιβλιοθήκης», *Ἐπετηρὶς Πατριασσοῦ* 5 (1901) 46. Ὡς προστεθὴ ἐδῶ ὅτι ἡ φερομένη στὸν κώδ. Χίου 16 (βλ. σημ. 14) ὡς ἐπιστολὴ Ἀναστασίου Γορδίου τῷ λογιωτάτῳ κὺρ Ἰακώβω (Τίρναβος, 3 Νοεμβρίου 1702) εἶναι στὴν πραγματικότητά ἡ μνημονευομένη παραπάνω ἐπιστολὴ τοῦ Ἀναστασίου Παπαβασιλόπουλου πρὸς τὸν Ἰάκωβο (Κουρίλας, *δ.π.*, σ. 778-779), μόνο πού στὸν κώδ. Χίου 16 σώζεται χρονολογημένη (βλ. Τσελίκια, *δ.π.*, σ. 36). Στὸ ἀντίτυπο τῆς μονῆς Ἰβήρων τοῦ Τόμου Ἀγάτης (Ἰάσιο 1698) τοῦ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων φέρεται τὸ σημείωμα: Τοντὶ τὸ τῆς ἀγάτης ἀγαπητὸν βιβλίον, ὅπερ τῶντι παπιδομάστιξ ἐστίν, ἔλαβον τῷ λογιωτάτῳ ἐν ἱεροδιακόνοις κυρίῳ Ἰακώβω τῷ Κυπρίῳ καὶ δευτερεῶντι τοῦ ἀγίου Λαρίσσης, τῷ ἐν Χριστῷ μοι ἀδελφῷ καὶ συμφροντιστῇ, δωρεὰν τῷ ἁψ' Μαῖον κθ', ἡμέρᾳ δ' εἰς Τύρναβον. Νεόφυτος Χριστόπουλος Ἰβηρίτης. Φαίνεται ὅτι ὁ Ἰάκωβος διαδέχθηκε τὸν Παπαβασιλόπουλο ὡς σχολάρχῃ Τίρναβου. Τὸ 1714 πάντως μαρτυρεῖται ὅτι δίδασκε ἤδη φιλοσοφικὰ μαθήματα στὸ ἐκεῖ σχολεῖο (βλ. Σπ. Λάμπρο, *Νέος Ἑλληνομνήμων* 13 (1916) 354-355). Ζοῦσε ἀκόμη ὁ Ἰάκωβος καὶ μετὰ τὸ 1720, ἀφοῦ μὲ στίχους του ἐγκωμίασε τὸν νέο μητροπολίτη Λαρίσης Γαβριήλ (1720-1733)· βλ. Ι. Σακκελίωνος, *Κατάλογος χειρογράφων τῆς Ἐθν. Βιβλιοθ. τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 1892, σ. 165, κώδ. 910.

21α. Ἐκδίδονται ἀπὸ τὸν Κουρίλα, *δ.π.*, τόμ. 3 (1954) 1030, 1150, τόμ. 4 (1955) 634-635.

22. Γιά τὸν κώδ. Χίου 16 βλ. σημ. 14.

τὸν Νεόφυτο στὴν κοινὴ γλώσσα (κώδ. Μεταμορφώσεως Μετεώρων 354, 'Αγ. Στεφάνου Μετεώρων 56 καὶ 'Ιβήρων 350).²³

Σύμφωνα μὲ τὰ χρονολογικὰ δεδομένα ποὺ ἐκτέθηκαν παραπάνω, ὁ Νεόφυτος Χρηστόπουλος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐγκαταστάθηκε στὴν Κοζάνη νωρίτερα ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1708 ἢ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1709. Μαρτυρεῖται ἀσφαλῶς ἐκεῖ, ὡς σχολάρχης καὶ ἱεροκήρυκας, ἀπὸ τὸν 'Ιανουάριο ὡς τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1710. 'Η θητεία του ὅμως στὴν Κοζάνη δὲν παρατάθηκε ἐπὶ πολὺ, ἀφοῦ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1711 τὸν βρίσκουμε ἐγκατεστημένο ἤδη στὰ Τρίκαλα.

3. Διάδοχος τοῦ Νεοφύτου στὴ σχολαρχία τῆς Σχολῆς Κοζάνης ἦταν ὁ μαθητὴς του Γεώργιος Παρακείμενος, τῇ θητεία τοῦ ὁποῖου ὁ Χαρίσιος Μεγδάνης προσδιόρισε στὰ ἔτη 1694-1707 περίπου. Πρέπει ὅμως τώρα νὰ μετατεθῇ στὰ μετὰ τὸ 1711 χρόνια. Κατ' ἀνάγκη ἐπομένως πρέπει ἐπίσης νὰ μετατεθῇ καὶ ἡ σχολαρχία τοῦ διαδόχου τοῦ Παρακείμενου Σωτηρίου ἱερέως καὶ οἰκονόμου, τὴν ὁποία ὁ Μεγδάνης θέτει μετὰ τῶν ἐτῶν 1707 καὶ 1728. 'Η ἀνάγκη μεταθέσεως τῆς σχολαρχίας τοῦ Σωτηρίου κατὰ δεκαπέντε ἢ εἴκοσι ἔτη ἀργότερα προκύπτει καὶ ἀπὸ ὅσα γράφει γι' αὐτὸν ὁ ἴδιος ὁ Μεγδάνης, ὅτι δηλαδὴ ὁ Σωτήριος, ἐπὶ ἀρχιερατείας τοῦ Σερβίων Μελετίου (1734-1752), συνήργησε στὴ μεταφορὰ τῆς ἑδρας τῆς ἐπισκοπῆς ἀπὸ τὰ Σέρβια στὴν Κοζάνη, πράγμα ποὺ ἐγίνε ὅχι πρὶν ἀπὸ τὸ 1745.²⁴ Ἀλλωστε, ἀπὸ ἔγγραφο τοῦ Σερβίων καὶ Κοζάνης Μελετίου συνάγεται ὅτι ὁ Σωτήριος πέθανε μετὰ τὸ 1744 καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν 1η Δεκεμβρίου 1746, ὁπότε συντάσσεται τὸ ἔγγραφο, στὸ ὁποῖο πάντως ὁ Σωτήριος μνημονεύεται ὡς πρῶην οἰκονόμος καὶ ἐπίτροπος τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τῆς Κοζάνης ἀλλὰ ὅχι ὡς δάσκαλος.²⁵

Τέλος, γιὰ τὸν γνωστὸ δάσκαλο Σεβαστὸ Λεοντιάδη, ποὺ δίδαξε στὴν Καστοριά, τὴ Μοσχόπολη, ἀλλὰ καὶ στὴν Κοζάνη (τὸ 1728-1734 καὶ τὸ

23. Γιὰ τοὺς μετεωρικοὺς κώδικες καὶ τὴ μετάφραση τοῦ Νεοφύτου βλ. σημ. 7.

24. Γιὰ τὸν Παρακείμενο καὶ τὸν Σωτήριο βλ. Χαρίσιο Μεγδάνη, *ὁ.π.*, σ. 47-

50. Γιὰ τὴ μεταφορὰ τῆς ἑδρας τῆς ἐπισκοπῆς στὴν Κοζάνη βλ. Ν. Δελιαλῆ, *Ἐπισκοπικά Κοζάνης*, Κοζάνη 1972, σ. 18.

25. Ν. Δελιαλῆ, *Ἀναμνηστικὴ εἰκονογραφημένη ἔκδοσις Παύλου Χαρίση μετὰ ἱστορικῶν σημειώσεων περὶ τῶν ἐν Οὐγγαρία καὶ Αὐστρία ἐλληνικῶν κοινοτήτων*, Κοζάνη 1935, σ. 103-104. "Ὡς προστεθῇ ἀκόμη ὅτι ὁ Γ. Ζαβίρας (*Νέα Ἑλλάς ἢ Θέατρον Ἑλληνικόν*, Ἀθήνα 1972², σ. 296) σημειώνει ὅτι κατεῖχε ἐπιστολὴ τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη «πρὸς τὸν Κοζάνης οἰκονόμον Σωτήριον Περὶ τοῦ τίς ἐστὶν ἡ τοῦ Μαγῶν βασιλεία». Φαίνεται ὅτι οἱ δύο ἄνδρες εἶχαν γνωριστῇ κατὰ τὰ χρόνια τῆς σχολαρχίας τοῦ Βούλγαρη στὴν Κοζάνη (βλ. παρακάτω).

1736-1738, κατά τὸν Μεγδάνη) ἂς προστεθῇ ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοδωρήτου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, ὁ ὁποῖος, γιὰ νὰ στηρίξει κάποια ἐρμηνεία του περὶ Ἀντιχρίστου, ἐπικαλεῖται καὶ τὴ γνώμη τοῦ οἰκονόμου τῆς ἐν Καστορίᾳ ἐκκλησίας καὶ ἱεροκήρυκος Σεβαστοῦ ἐν λόγῳ εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον ρηθέντι ἐν Κοζάνῃ ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ σοφωτάτου Μελετίου ἐπισκόπου Σερβίων τοῦ Θεσσαλονικέως²⁶ (1734-1752).

4. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἀκόμα τοῦ Γ. Ζαβίρα καὶ τοῦ Κ. Κούμα ἐπικρατεῖ πλήρης ἀσυμφωνία ἀνάμεσα στοὺς βιογράφους καὶ τοὺς μελετητὲς τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη γιὰ τὸν χρόνον τῆς διδασκτικῆς του θητείας στὰ Ἰωάννινα καὶ στὴν Κοζάνη.²⁷ Ρητὴ σχετικὴ μαρτυρία δὲν ὑπάρχει. Συνδυάζοντας ὅμως τὶς ὑπάρχουσες ἑμμεσες ἢ ἐπὶ μέρους μαρτυρίες πιστεῖω ὅτι τώρα μπορεῖ νὰ λυθῇ τὸ πρόβλημα.

Εἶναι βέβαιον ὅτι ὡς τὸν Μάρτιο τοῦ 1741 τουλάχιστον ὁ Βούλγαρης βρισκόταν στὴ Βενετία.²⁸ Φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ ἀργότερον ὡς τὰ τέλη τοῦ 1742 εἶχε φύγει ἀπὸ ἐκεῖ. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ συναχθῇ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἰωάννης Πρίγκος, πού τὸ ἔτος αὐτὸ ἐγκαταστάθηκε στὴ Βενετία καὶ ἐπιδίδωξε νὰ γνωρίσει τοὺς λόγιους Ἕλληνας τῆς ἐκεῖ ἐλληνικῆς παροικίας, δὲν μνημονεύει ἀνάμεσα σὲ αὐτοὺς τὸν Βούλγαρη, τοῦ ὁποῖου πάντως τιμᾷ τὴ σοφία.²⁹ Τὸ 1745 ὁ Βούλγαρης δίδασκε ἤδη (ἀπὸ τὸ 1742 πιθανώτατα) στὰ Ἰωάννινα. Τοῦτο συνάγεται ἀπὸ εἰδήσεις πού ἀφοροῦν τὶς σπουδές

26. [Θεοδωρήτου ἐξ Ἰωαννίνων], *Ἑρμηνεία εἰς τὴν ἱερὰν Ἀποκάλυψιν*, Λιψία 1800, σ. 46, σημ. δ'. Ὁ μνημονευόμενος ναὸς τοῦ Ἀγίου Νικολάου ἦταν καὶ εἶναι ἡ μητρόπολις τῆς Κοζάνης. Ὡς ἱεροκήρυκας μαρτυρεῖται ὁ Σεβαστὸς Λεοντιάδης καὶ τὸ 1756 στὸν Τίρναβο· βλ. Παν. Φ. Χριστόπουλου, *Τὸ βιβλίον Ἡ Ἀλήθεια Κριτῆς...*, Ἀθήνα 1984, σ. 94 καὶ 154.

27. Τὶς κυριότερες ἀπὸ τὶς ἀντιτιθέμενες χρονολογικὰς ἐκτιμήσεις γιὰ τὶς μετακινήσεις τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη μεταξὺ 1742 καὶ 1753 συνοψίζουν ὁ Στέφ. Μπέττης, «Μαρούτσηδες καὶ Μαρούτσειοι Σχολῆ», *Ἡπειρωτικὴ Ἑστία* 16 (1967) 223-224, 290-293, 296-298, καὶ ὁ Ν. Ψημμένος, *Κωνστ. Μ. Κούμα Ἐπιστολὴ πρὸς Φραγκίσκον Κ. Μαῦρον*, Ἀθήνα 1980, σ. 16-18.

28. Ἀθ. Καραθανάσης, «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ρητορικὴ στὸν Ἅγιο Γεώργιο τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας, 1534-1788», *Θησαυρίσματα* 9 (1972) 168, καὶ τοῦ ἰδίου, *Ἡ Φλαγγίνειος Σχολὴ τῆς Βενετίας*, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 88-89.

29. Βαγγέλης Σκουβαράς, *Ἰωάννης Πρίγκος...*, Ἀθήνα 1964, σ. 32-34, ὅπου ἀναφορὰς τοῦ Πρίγκου στὸν Γεώργιο Πατούσα, τὸν Ἀντώνιο Κατφόρο, τὸν Μακάριο Μαριδάκη κ.ἄ. ἀλλὰ ὅχι στὸν Βούλγαρη. Πρόκειται βέβαια γιὰ τεκμήριο ex silentio, ἀλλὰ ὅχι καὶ ἀνάξιο νὰ ληφθῇ ὑπόψην. Ἀργότερα ὁ Πρίγκος χρηματοδότησε τὴν ἐπανέκδοσιν τῆς Ὁρθοδόξου Ὁμολογίας τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη (Ἀμστερνταμ 1767)· βλ. αὐτόθι, σ. 160-162.

τοῦ Μονεμβασιώτη Ἰγνατίου Κεμίζου, μαθητῇ τοῦ Βούλγαρη στὰ Ἰωάννινα καὶ στὴν Ἀθωνιάδα. Ἦδη ἀπὸ τὸν Αὐγουστο τοῦ 1744 ἦταν γνωστή ἡ πρόθεση τοῦ Κεμίζου ἀπιέναι ἐν Ἰωαννίνοις εἰς ἐπίδοσιν τῶν ὧν ἐφίεται ἐπιστημῶν.³⁰ Λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ Πάσχα τοῦ 1745 βρισκόταν ἤδη ἐκεῖ.³¹ Ἐν Ἰωαννίνοις, κατὰ τὸ ἁπμὲ' ἔτος, ἔγραψε ὁ Ἰγνάτιος Κεμίζος τὸν κώδ. Μεγ. Λαύρας I-99, ὅπου μεταξὺ ἄλλων περιέχεται (φ. 143 κέ.) Ἰγνατίου τοῦ ἐκ Μονεμβασίας ἱεροδιακόνου ἐκ τῶν συνοουσιῶν τοῦ ἱεροδιδασκάλου αὐτοῦ κυρίου Εὐγενίου τοῦ Βούλγαρη Κατὰ Λατίνων...³² Ἀπὸ τὰ τέλη ὅμως τοῦ 1745 ὁ Βούλγαρης φαίνεται ὅτι δίδασκε στὴν Κοζάνη. Ὁ ἀγιορειτικὸς κώδ. Γρηγορίου 103, ποὺ περιέχει τὴ Λογικὴ τοῦ Βούλγαρη, γράφτηκε στὴν Κοζάνη τὴν 11η Φεβρουαρίου 1746 ἀπὸ κάποιον μὴ κατονομαζόμενον γραφέα, προφανῶς ὅμως μαθητὴ τῆς Σχολῆς Κοζάνης. Ἡ ἀντιγραφή ἐνὸς βιβλίου σὰν τὴ Λογικὴ ἀπαιτοῦσε ἀσφαλῶς χρόνον τουλάχιστον δύο μηνῶν. Μποροῦμε ἐπομένως νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Βούλγαρης δίδασκε στὴν Κοζάνη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1745. Εἶναι δὲ γνωστὸ ὅτι ὁ Βούλγαρης καὶ στὰ Ἰωάννινα καὶ στὴν Κοζάνη καὶ στὴν Ἀθωνιάδα δίδασκε τὴ Λογικὴ του.³³ Ἀλλωστε πρὶν ἀπὸ τὸν Βούλγαρη καὶ στὴν Κοζάνη καὶ ἄλ-

30. Ἀγγελικῆς Νικολοπούλου, «Ἰγνατίου Κεμίζου λόγος ἐπιτάφιος στὸ Διαμαντὴ Ρύσιον», *Λαοικαὶ Σπουδαί* 5 (1980) 258-259.

31. Σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν δάσκαλο τῆς Πατριάδας Βασίλειο Κουταληρό, γραμμένη στὴν Κωνσταντινούπολιν λίγο μετὰ τὸ Πάσχα τοῦ 1745, ὁ ἱερομόναχος Ἀρσένιος τὸν πληροφορεῖ γιὰ τὶς κινήσεις δύο ἀποφοίτων τῆς Πατριάδας: ... ὁ μὲν Ἰγνάτιος [Κεμίζος] σὺν τῷ Νεοφύτῳ [Καυσοκαλυβίτῃ] τὰ Ἰωάννινα ἔχει ἔρωτι ζητοῦσιν καὶ λατινικῶν... βλ. αὐτόθι, σ. 259.

32. Αὐτόθι, σ. 258, σημ. 4. Τοὺς τελευταίους μῆνες τοῦ 1745 πάντως ὁ Κεμίζος βρισκόταν στὴ Βενετία, ὅπου ἐπιμελήθηκε τὴν ἔκδοση τοῦ *Προσκηνηταρίου* τοῦ Ἀγίου Ὁρους. Ἡ ἄδεια τῶν βενετικῶν ἀρχῶν γιὰ τὴν ἔκδοση αὐτὴ φέρει χρονολογία 22 Σεπτεμβρίου 1745. Συνεπῶς τὸ βιβλίο ἐκδόθηκε κατὰ τοὺς ἐπόμενους μῆνες τοῦ 1745 (βλ. E. Legrand, *Bibliographie hellénique, XVIII siècle*, 1, Παρίσι 1918, σ. 338-339, ἀρ. 334). Πιθανῶς ὁ Κεμίζος διέκοψε τὶς σπουδές του στὰ Ἰωάννινα ἀκριβῶς λόγῳ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Βούλγαρη ἀπὸ ἐκεῖ γιὰ τὴν Κοζάνη. Ἀς προστεθῇ ἐδῶ ἡ διευκρίνιση ὅτι le protopapa Bulgari, τὸν ὁποῖο συνάντησε τὸ 1745 στὴν Κέρκυρα ὁ περιβόητος Καζανόβας, ἦταν ὁ Ἰωάννης Βούλγαρης (πρωτοπαπᾶς: 1738-1749) καὶ ὅχι ὁ —ἱεροδιάκονος ὡς τὸ 1775— Εὐγένιος Βούλγαρης, ὅπως ὑποθέτει ἡ Λουκία Δρούλια («Κ. Θ. Δημαρχᾶς. Ἀπὸ τῆ θεωρίας στὴν πράξιν», *Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση στὴ Μνήμη τοῦ Κ. Θ. Δημαρχᾶ*, Ἀθήνα 1994, σ. 15-16)· τὸ σχετικὸ χωρίο καὶ στὴν πρόσφατη —καὶ αὐθεντικότερη— ἔκδοση: Jacques Casanova de Seingalt, *Histoire de ma vie*, suivie de textes inédits; édition présentée et établie par Francis Lacassin, ἔκδ. Robert Laffont, Παρίσι 1993, σ. 329, 333. Τὴν ὑπόδειξιν τῆς τελευταίας αὐτῆς ἐκδόσεως ὀφείλω στὸν Ἀλχη Ἀγγέλου.

33. Χαρίσιος Μεγδάνης, *ὁ.π.*, σ. 52.

λοῦ τὸ πρόγραμμα διδασκαλίας φιλοσοφικῶν μαθημάτων περιλάμβανε ἀποκλειστικὰ τὰ κορυφαῖα ἢ ἄλλα ὑπομνήματα σὲ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἡ διδακτικὴ τοῦ θητεῖα στὴν Κοζάνη παρατάθηκε ὡς τὰ τέλη τοῦ 1748 ἢ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1749, γιὰ τὶς 24 Φεβρουαρίου καὶ στὶς 9 Ἰουνίου τοῦ 1749 ὁ Βούλγαρης μαρτυρεῖται ἀσφαλῶς στὰ Ἰωάννινα.³⁴ Ἐπίσης στὶς 10 Ἀπριλίου 1752 γράφει Ἰωαννινοθεν στὸν Ἀγιοταφίτη ἱερομόναχο Ἀγάπιο.³⁵ Τὴν ἀνοιξή τοῦ 1753 ὁ Βούλγαρης ἔφυγε ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη, μετὰ ἀπὸ πρόσκληση τοῦ πατριάρχη Κυρίλλου Ε' (Σεπτ. 1752 - Ἰαν. 1757), προκειμένου νὰ τοῦ ἀνατεθῇ ἡ διευθύνση τῆς Ἀθωνιάδας.³⁶ Βρισκόταν ἤδη στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν Μάιο τοῦ 1753.³⁷

Εἰδικότερα, ὅτι ἡ θητεία τοῦ Βούλγαρη στὴ Σχολὴ Κοζάνης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τεθῇ στὴν περίοδο 1749-1752 ἢ 1753, ὅπως ὑποθέτουν πολλοί, ἀλλ' ὅτι εἶχε ἤδη λήξει τὸ ἀργότερο στὶς ἀρχὲς τοῦ 1749 συνάγεται καὶ ἀπὸ μία ἄμεση καὶ δύο ἔμμεσες μαρτυρίες:

α' — Ἀνάμεσα στοὺς συνδρομητὲς τοῦ βιβλίου τοῦ Μπαλάνου Βασιλόπου-

34. Κ. Μέρτζιου, «Τὸ ἐν Βενετίᾳ κρατικὸν ἀρχεῖον», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* 15 (1940) 18-20. Κατὰ τὶς δύο παραπάνω χρονολογίες ὁ Βούλγαρης ὑπογράφει —μαζὶ μετὰ τὸν μητροπολίτη Ἰωαννίνων καὶ ἄλλα πρόσωπα— ὡς μάρτυρας σὲ δύο ἀντίστοιχα ἔγγραφα ποὺ ἀφοροῦσαν τοὺς Μαρούτσηδες. Ἀπὸ ἓνα τρίτο ἔγγραφο ὅμως, τῆς 27ης Ἰουνίου 1749, ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἴδια ὑπόθεση, λείπει ἡ ὑπογραφή του. Ὁ Μέρτζιος συμπεράνει ὅτι ὁ Βούλγαρης δὲν ὑπέγραψε καὶ τὸ τρίτο ἔγγραφο, ἐπειδὴ στὸ μεταξὺ εἶχε φύγει γιὰ τὴν Κοζάνη. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ εἶναι προφανῶς αὐθαίρετο. Ἀλλωστε καὶ ἄλλοι μάρτυρες ποὺ ὑπέγραψαν τὸ πρῶτο καὶ τὸ δεύτερο ἔγγραφο δὲν ὑπογράφουν τὸ τρίτο.

35. Δ. Γκίνη, *Νομικὸν... Θεοφίλου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων*, Θεσσαλονίκη 1960, σ. ιγ' καὶ σημ. 20· Ἀλκή Ἀγγέλου, «Τὸ χρονικὸ τῆς Ἀθωνιάδας», *Νέα Ἑστία*, τχ. Χριστουγέννων 1963, σ. 91-92. Εὐχαριστῶ τὸν Ἀλκή Ἀγγέλου ποὺ ἔθεσε στὴ διάθεσή μου ἀπόγραφο τῆς πρὸς Ἀγάπιον ἐπιστολῆς (ἀνέκδοτης ἀκόμη στὸν κώδ. ΕΒΕ 3059 [= Θεοφίλου Καμπανίας *Κοινάριον*, τόμ. Δ'] φφ. 281-282). «Ὅτι ὁ Βούλγαρης δὲν ἰδιώτευσεν κατὰ τὴν δεύτερη αὐτῇ διαμονή του στὰ Ἰωάννινα, ἀλλὰ ἐδίδασκε, συνάγεται ἀπὸ τὰ ἐξῆς χωρία τῆς ἐπιστολῆς: ... καὶ εἰς ἄλλους κόπους ἄλλων μαθημάτων τοῦ σχολείου περισπῶμαι... Ἐξεθέμην ἐλληνιστὶ καὶ τὴν τοῦ Γερονηνσίου Ὀρθοδοσίαν καὶ ἀκολουθῶ νὰ ἐκθέτω τὴν Ψυχосоφίαν... Τὴν Φυσικὴν Θεολογίαν τοῦ αὐτοῦ δὲν ἔλαβον ἀκόμη, ὅμως τὴν προσμένω, καὶ γνώμην ἔχω τοῦ ποιῆσαι τὴν πραγματείαν δόλην... νὰ τὴν κάμω εἰς τὰ σχολεῖα μας εὐχρηστον... Οἱ περὶ ἐμὲ μαθητεύοντες προσκυνοῦσι ταπεινῶς τὴν ὑμετέραν σοφολογίαν».

36. Ἀγγέλου, ὁ.π., σ. 92.

37. Τὴν Κυριακὴ τῆς Πεντηκοστῆς τοῦ 1753 (30 Μαΐου) ὁ Βούλγαρης ἐκέρυξε στὸν πατριαρχικὸ ναό· βλ. Σεργίου Μακράιου, *ὑπομνήματα ἐκκλησιαστικῆς ιστορίας*, ἔκδ. Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, 3, Βενετία 1872, 219.

λου *Ὁδὸς Μαθηματικῆς*, πού ἐκδόθηκε τὸ 1749/1750, σημειώνεται (τόμ. Γ', σ. 5) καὶ *Ὁ ἐλλογμώτατος κύριος Νικόλαος Μπαρκούσης, ὁ διδάσκαλος τῆς ἐν Κοζάνῃ σχολῆς*.³⁸ Ὡς δάσκαλος στὴ Σχολὴ Κοζάνης μαρτυρεῖται ὁ Νικόλαος Μπάρκουσης (ἢ Μπάρκουσης ἢ Βάρκουσης ἢ Βαλκιζῆς) καὶ στὶς 20 Δεκεμβρίου 1753.³⁹ Εἶναι δὲ γνωστὸ ὅτι ἄμεσος διάδοχος τοῦ Βούλγαρη στὴ Σχολὴ Κοζάνης ἦταν ἀκριβῶς ὁ Νικόλαος Μπάρκουσης.⁴⁰ Ὡστε τὸ 1749/1750 ὁ Βούλγαρης δὲν ἦταν πιά σχολάρχης στὴν Κοζάνη. β' — Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Θεόφιλος Παπαφίλου, ὁ μετέπειτα λόγιος ἐπίσκοπος Καμπανίας (πού ὑπαγόταν στὴ μητρόπολη Θεσσαλονίκης), ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη στὰ Ἰωάννινα καὶ κατόπιν στὴν Κοζάνη.⁴¹ Ἀλλὰ καὶ πάλι στὴν *Ὁδὸν Μαθηματικῆς* ἀναγράφεται μετὰ τῶν *Ἐκ Θεσσαλονίκης συνδρομητῶν καὶ Ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Καμπανίας κύριος Θεόφιλος ἐξ Ἰωαννίνων*. Ὡστε τὸ 1749 (ἢ στὶς ἀρχές τοῦ 1750) εἶχε ἤδη λήξει ἡ μαθητεία τοῦ Θεοφίλου κοντὰ στὸν Βούλγαρη στὴ Σχολὴ Κοζάνης.⁴²

γ' — Κατὰ τὸν Ζαβίρα, μετὰ τῶν μαθητῶν πού ἀκολούθησαν τὸν Βούλ-

38. Καὶ στοὺς τρεῖς τόμους τῆς *Ὁδοῦ Μαθηματικῆς* ἀναγράφεται ὡς ἔτος ἐκδόσεως τὸ 1749. Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι στὴν ἀρχὴ τοῦ β' τόμου δημοσιεύεται τὸ πορτραῖτο τοῦ συγγραφέα μὲ τὴν ἐνδειξὴ ὅτι χαράχτηκε τὸ 1750 μᾶς ἐπιτρέπει νὰ υποθέσουμε ὅτι ἄρχισε μὲν ἡ ἐκτύπωση τοῦ βιβλίου τὸ 1749, περατώθηκε ὅμως τὸ 1750. Ὁ κατάλογος τῶν συνδρομητῶν, ὅπου καὶ τὰ ὀνόματα τοῦ Νικολάου Μπάρκουσης καὶ τοῦ Θεοφίλου Καμπανίας (βλ. παρακάτω), προτάσσεται τοῦ γ' τόμου σὲ ἐμφανῶς πρόσθετο ὀκτασέλιδο. Ἄς σημειωθῇ ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν δύο αὐτῶν λογίων ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὸν ἀρχικὸν κατάλογο συνδρομητῶν, πού δημοσιεύεται στὴν ἀρχὴ τοῦ α' τόμου. Εἶναι πιθανὸ ἐπομένως ἡ παραπάνω μνεία τοῦ Μπάρκουσης καὶ τοῦ Θεοφίλου νὰ ἀνάγεται χρονικὰ στὶς ἀρχές τοῦ 1750.

39. Παν. Ἀραβαντινοῦ, *Βιογραφικὴ συλλογὴ λογίων τῆς Τουρκοκρατίας*, Ἰωάννινα 1960, σ. 134.

40. Χαρίσιος Μεγδάνης, *δ.π.*, σ. 55-56. Αὐτόθι, σ. 56-57, ὁ Μεγδάνης δημοσιεύει ἐπίγραμμα πού συνέθεσε ὁ Νικόλαος Μπάρκουσης ἐν τῇ ἐκκαιδεκάτῳ ἔτει τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Μελετίου Σερβίων καὶ Κοζάνης (1734-1752), δηλ. τὸ 1750. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ ἐπιβεβαιώνει ὅσα σχετικὰ γράφει ὁ Μεγδάνης, ὅτι δηλ. ὁ Μπάρκουσης ἦλθε στὴν Κοζάνη τὸ 1749 καὶ ὑπῆρξε ἀρχικὰ ὡς οἰκοδιδάσκαλος τῶν παιδιῶν τοῦ ἄρχοντα Ἰωάννη Σακελλαρίου καὶ κατόπιν, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Βούλγαρη, ὡς δάσκαλος στὴ Σχολὴ Κοζάνης.

41. Χαρίσιος Μεγδάνης, *δ.π.*, 53: ὅστις [Θεόφιλος] καὶ μαθητὴς αὐτοῦ [τοῦ Βούλγαρη] εἰς Ἰωάννινα ἐχρημάτισε καὶ συνῆλθε μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν Κοζάνην πρὸς ὀλίγον ἔτι διαμείνας εἰς ἀκρόασιν μαθημάτων ἀπολειπομένων.

42. Βλ. παραπάνω σημ. 38· πρβλ. Γ. Α. Στογιόγλου, *Ἱστορία τῶν ἐπισκοπῶν Μακεδονίας. Θεόφιλος Παπαφίλης, ἐπίσκοπος Καμπανίας*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 33 καὶ 37.

γαρη από τὰ Ἰωάννινα στὴν Κοζάνη ἦταν καὶ ὁ Θεόδωρος Ἀναστασίου Καβαλιώτης. Ἐπειδὴ ὁ Καβαλιώτης μαρτυρεῖται ἀπὸ τρεῖς τουλάχιστον σύγχρονες πηγές ὅτι τὸ 1750 ἦταν ἤδη δάσκαλος στὴν πατρίδα του Μοσχόπολη, ἔπεται ὅτι ἡ μαθητεία του ὑπὸ τὸν Βούλγαρη στὴν Κοζάνη εἶχε τότε λήξει.⁴³

Συμπέρασμα: Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης ἐδίδαξε α'—στὰ Ἰωάννινα (Σχολὴ Μαρούτση) ἀπὸ τὸ 1742 πιθανώτατα ὡς τὰ τέλη τοῦ 1745· β'—στὴ Σχολὴ Κοζάνης ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1745 ὡς τὰ τέλη τοῦ 1748 ἢ τὶς ἀρχές τοῦ 1749· γ'—στὰ Ἰωάννινα (β' θητεία) ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1748 ἢ τὶς ἀρχές τοῦ 1749—καὶ πάντως πρὶν ἀπὸ τὶς 24 Φεβρουαρίου 1749—ὡς τὴν ἄνοιξη τοῦ 1753.

X. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ

43. Ὁ Ζαβίρας (δ.π., σ. 320) σημειώνει ὅτι κατεῖχε χειρόγραφο μὲ στίχους τοῦ Καβαλιώτη, γραμμένους τὴν 20ῃ Μαΐου 1750 στὴ Μοσχόπολη. Τὸ 1750 ἐξ ἄλλου ἐκδόθηκε στὴ Μοσχόπολη ἡ Ὀκτώηχος, διορθωθείσα παρὰ τοῦ κυρίου Θεοδώρου Ἀναστασίου τοῦ ἐκ Μοσχόπολεως (βλ. Θωμᾶ Παπαδόπουλου, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία*, 2, Ἀθήνα 1986, ἀρ. 1101). Τέλος, σὲ ἐκτενὲς σημείωμα γιὰ τὴν ἀνέργεση τοῦ κτηρίου τῆς Ἀκαδημίας τῆς Μοσχόπολεως τὸ 1750 γίνεται μνεία καὶ τοῦ ἰθύνοντος τοῦ διδασκαλικοῦ οἴακας σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου... Θεοδώρου Ἀναστασίου Καβαλιώτου (βλ. Εὐσ. Γ. Κεκρίδης, *Θεόδωρος Ἀναστασίου Καβαλιώτης, 1718-1769*, Καβάλα 1991, σ. 95). Μολονότι ὁ Κεκρίδης παραδέχεται ὅτι δὲν ὑπάρχει μαρτυρία γιὰ παρουσία τοῦ Καβαλιώτη στὴ Μοσχόπολη παλαιότερη τοῦ 1750, ὑποθέτει ὅτι ὁ Καβαλιώτης βρισκόταν στὴ Μοσχόπολη τὸ 1748 (αὐτόθι, σ. 35 καὶ 94) ἢ ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸ 1746 (αὐτόθι, σ. 50 καὶ 54 σημ. 17).